

Методичні поради

до семінарських занять

2025

Тема 1. ТЕМАТИЧНІ ПОЛЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ (2 год.)

План

1. Відмінність історії повсякденності від побутової історії та етнографії. Базові категорії: «мікроісторія», «історія знизу», «структури повсякденності», «практики», «життєві стратегії», «стиль життя», «політичний ритуал», «практики споживання», «техніки тіла».
2. Способи сприйняття дійсності («колективні уявлення»).
3. Історія приватного життя. «Життєві стратегії».
4. Сценарії влади»: рутина правління, патронат і клієнтела, неформальні практики.

Література

- Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. Львів, 2007. С.85–86, 113–114, 138–140.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zashkilniak_Leonid/Suchasna_svitova_istoriografii.pdf
- Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французька історіографія ХХ століття. Львів, 2001. С.42–54. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk652797.pdf>
- Нові перспективи історіописання / За ред. Пітера Берка. Київ, 2004. С.344–360.
- Гірц К. Інтерпретація культур. Київ, 2001. С.481–532.
- Коляструк О. А. Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 pp.)*: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. [Кн. 1], ч. 1. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 5–46.
- Головко В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрому. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наук. пр.* Вип.17. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. С.87–101.
- Lüdtke, Alf. Was ist und wer treibt Alltagsgeschichte? Alltagsgeschichte: zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen / Alf Lüdtke (Hg.). Frankfurt/Main; New York: Campus Verlag, 1989.
- Lüdtke, Alf. What is the history of everyday life and who are its practitioners? *The history of everyday life: Reconstructing historical experiences and ways of life* / Edited by Alf Lüdtke. Translated by William Templer. Princeton; New Jersey: Princeton University Press, 1995. P.3–40.
URL: https://books.google.de/books?id=Xo1l8uw_o_EC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false
- Is There a Future for Italian Microhistory in the Age of Global History? Francesca Trivellato. *Journal California Italian Studies*, 2(1). 2011. URL: <https://escholarship.org/content/qt0z94n9hq/qt0z94n9hq.pdf?t=ncvdkl>
- What is Microhistory? Jesse Paul Virginia Tech. *Social Evolution & History*, Vol. 17 No. 2, September 2018. P.64–82. URL: https://www.sociostudies.org/upload/sociostudies.org/journal/seh/2018_2/064-082.pdf
- Microhistory: Two or Three Things That I Know about It Carlo Ginzburg; John Tedeschi; Anne C. Tedeschi *Critical Inquiry*, Vol. 20. No.1. (Autumn, 1993). Pp.10–35. URL: <https://eclass.duth.gr/modules/document/file.php/KOM03267/Ginzburg>
- Engel, Christian. «Alltagsgeschichte» und «Geschichte von unten»: sinnstiftung und deutsche geschichtswissenschaft. *Cahiers de Fontenay*. Année 1991. 61-62. Pp. 35–54.
URL: https://www.persee.fr/doc/cafon_0395-8418_1991_num_61_1_1540

Настанови:

Перше наближення показує, що дослідження та зображення повсякденної історії зосереджені на діях і стражданнях тих, кого часто називають «маленькими людьми», у змістовний і неточний спосіб. Йдеться про те, що вона працює і не працює. Описується житло і бездомність, одяг і нагота, їжа і голод. Інтерес полягає в любові й ненависті, суперечках і співпраці, спогадах, страхах і майбутніх очікуваннях. У випадку повсякденної історії увага більше не зосереджена лише на вчинках (і злочиннях), на виставі «великих»,

тобто світських чи церковних панів; важлива повсякденна праця, як і випадкове «напруження».

Дійові особи постають у дослідженнях повсякденних клопотів і святкових радощів чоловіків і жінок, дітей і людей похилого віку. Але: ця перспектива також загострює погляд на жертв і контури їхніх страждань. Останнє стосується, зокрема, жорстоких тортур і вбивств десятків тисяч жінок, а також чоловіків і дітей під час полювання на відьом раннього часу. Це далекий шлях став дуже поміченою темою за межами гільдії. Особливо жінки-феміністки вважають пам'ять про історичне гноблення необхідною; тільки так можна зрозуміти формування власної ідентичності.

У центрі уваги історії повсякденності – цілісне дослідження життєвих світів людей різних соціальних верств, їхньої поведінки і емоційних реакцій на події. Героями такої історії стали ті, хто раніше були безіменними діячами – розбійники, відьми, інваліди, повії, злочинці.

Історія повсякденності – це не історія побуту. Етнограф відтворює побут, а історик повсякденності аналізує емоційні реакції, переживання людей щодо того, що вони мають. У центрі уваги історика повсякденності не просто побут, але життєві проблеми і їх осмислення тими, хто в цьому жив.

Обов'язково ще раз зупиняємося на принциповому зауваженні: повсякденність – не історія! Суть історії повсякденності – не в буденності.

Антагоністи історії повсякденності:

- історик-антиквар;
- побутописання.

З іншого боку, антитезою повсякденності є:

- Урядова політика.
- Державні кордони.
- Дипломатичні відносини.
- Система управління.
- Державний устрій, конституції.
- Економічні цикли, ринок, національний валовий продукт, фіскальна політика.
- Правова система, судівництво.
- «Високе мистецтво».

Потім показуємо (бажано на конкретних прикладах) переваги історії повсякденності:

1. Це історія «маленьких людей», «простих людей».
2. Це глибоко психологічна історія.
3. ІІ інтригує, вражає уяву, і тим самим загострює інтерес до історії.
4. Це спосіб уточнення природи політичних режимів.
5. У центр висувається суспільна практика людей. Отже, переконливіше і багатше розкривається мотивація людських вчинків.
6. Емоційний вплив на читача.
7. Чудова ілюстрація соціальних реалій.

Маркерами, які дозволяють безпомилково упізнати історію повсякденності, є такі її категорії:

- «життєві світи»;
- «стиль життя»;
- спосіб життя;
- «життєві стратегії»;
- «стратегії виживання»;
- «практики споживання»;
- «техніки тіла»;
- «політичний ритуал».

Специфічною також є джерельна база історії повсякденності.

Повсякденна історія в основному стосується тих, хто залишив мало джерел у традиційному розумінні. Рідко можна знайти листи чи інші письмові документи, які були підготовлені самими постраждалими

Звіти поліції чи торгових інспекторів, шкільних рад чи пасторів, а також листи, (подорожні) нотатки та візуальні свідчення від віддалених або лише зрідка «бере участь» спостерігачів пропонують різноманітну інформацію:

- Судові справи.
- Зведення агентів НКВД.
- Іконографія.

Нарешті, специфіка історії повсякденності базується на специфічних її методах:

- ❖ Етнографічний метод.
- ❖ Мікроісторія.
- ❖ Усна історія.
- ❖ «Насичений опис».

Тема 2. МЕТОДИКА ВКЛЮЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ШКІЛЬНИЙ КУРС ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ (6–9 КЛАСИ)

План

1. Великі географічні відкриття та становлення капіталістичних відносин. Повсякденне життя населення Західної Європи.
2. Розвиток культури і повсякденне життя (кінець XVIII – початок XX ст.). Науково-технічна революція злам XIX–XX ст. та її вплив на людину й суспільство. Зміни у вигляді міст і сіл. Одяг. Індустріальні та традиційні суспільства. Емансипація.

Література:

Шкільна програма з історії 2022 року. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna_programa.2022.WH.HU.6-11.pdf

Мороз П., Мороз І. Інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії: дослідницький аспект. Проблеми сучасного підручника. 2023. №30. С.86–100. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/676>

Федчиняк А.О. Вивчення історії повсякденності в шкільному курсі Нової історії 8–9 класи. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 142 с. URL: <https://dorobok.edu.vn.ua/article/view/653>

Заворотна Л.П. Історія повсякденності: становлення в історичній науці. Методичні прийоми і технології вивчення повсякденності в шкільному курсі історії. Департамент освіти Вінницької міської ради Міський методичний кабінет Заклад «Загальноосвітня школа І – III ступенів №10 Вінницької міської ради». Вінниця, 2016. URL: <https://dorobok.edu.vn.ua/article/pdf/1571>

Диса К. Історія повсякденного життя в ранньомодерній Європі. Київ, 2014. 129 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dysa_Kateryna/Istoriia_povsiakdennoho_zhyttia_v_rannomodernii_Yevropi.pdf

Диса К. Іконографічний/іконологічний метод інтерпретації візуальних джерел у курсі «Історія повсякденного життя у ранньомодерній Європі». URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/313700ea-459c-49c5-b4e4-1bb1507196c4/content>

Roche, Daniel. *The culture of clothing dress and fashion in the "ancien régime"*. Camdrigd: Univerity Press, 1994. URL: <https://books.google.de/books?id=iksOtjX47xoC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

Roche, Daniel. *A History of Everyday Things: The birth of consumption in France, 1600–1800*. Camdrigd: Univerity Press, 2000. URL: <https://books.google.de/books?id=g14uija4vtgC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

Quellen zur Alltagsgeschichte der Deutschen 1815–1870. Herausgegeben von Hartwig Brandt und Ewald Grothe. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2005.

Настанова:

Ціннісно-сміслова інтеграція історії повсякденності у шкільний курс історії допомагає учням розуміти як історичні події вплинули на повсякденне життя людей, їх цінності, переконання та спосіб життя, розуміти та оцінювати різні культурні, соціальні та індивідуальні контексти, сприяючи розвитку толерантності, взаєморозуміння та сприйняття різноманітності. Вона сприяє розвитку емпатії, громадянськості та критичного мислення. Цей підхід також допомагає учням зв'язувати минуле з сучасністю і розуміти вплив історії на сучасний світ.

Під час вивчення повсякденності на уроках історії варто враховувати, що кожна історична епоха формує свої власні норми та правила поведінки, які відображаються у повсякденному житті людей. Повсякденність була обумовлена різними факторами, такими, як економічний розвиток, соціальні інституції, технологічний прогрес тощо. Також

повсякденність у різні історичні епохи відрізнялась не лише рівнем розвитку матеріальної культури, технологій, але й суб'єктивним сприйняттям часу. Важливо не просто описати побут, звички, норми суспільства, а й з'ясувати чинники, які впливають на повсякденність у той чи інший історичний період.

Використання історії повсякденності у вивченні історичної реальності допомагає учням краще оцінити роль і значення еволюційних форм розвитку суспільства, місце всіх його елементів в їхній взаємодії, а не тільки протилежностей; враховувати вплив зовнішніх факторів розвитку, які найчастіше є визначальними в житті тих або інших народів. За такого підходу наголос зміщується з історії різних форм протистояння (революції) до історії пересічних людей; з історії політичної діяльності «сильних цього світу» до історії соціальної, точніше, соціокультурної, в центрі уваги якої перебувають люди та утворені ними відповідно до їхніх уявлень про світ і життя соціальні групи.

Така «жива» історія дозволяє побачити розвиток соціуму через зв'язок поколінь, розкриття активної ролі багатовікових традицій. Оволодіння знаннями про повсякденне життя людей іншої історичної епохи дозволяє уникнути спрощеного, схематичного ставлення до минулого.

Засобами історії повсякденності можна більш об'єктивно й детально реконструювати минуле людства і відповідно уникнути спрощеного, схематичного ставлення до минулого.

Інтегрування історії повсякденності в шкільний курс історії має відбуватися комплексно, тобто одночасно на трьох рівнях: змісту (контент орієнтована інтеграція), діяльності (діяльнісна інтеграція) та смислів і цінностей (ціннісно-сміслова інтеграція).

На рівні змісту повсякденність може бути інтегрована в окремі теми або періоди вивчення історії. Наприклад, параграф про життя в середньовічних містах може передбачати розгляд звичаїв, одягу, харчування та інших аспектів повсякденного життя їх мешканців. Це означає, що історія повсякденності стає складником вивчення історичних періодів та подій, а не окремим блоком матеріалу. Такий підхід дає змогу учням отримати конкретний контентний матеріал, пов'язаний з реальними життєвими ситуаціями, що сприятиме кращому розумінню історичного контексту та значення повсякденності у формуванні суспільства.

Повсякденність може бути інтегрована з іншими предметами, такими як мистецтво, література, географія, економіка, технології та інші, що допомагає учням розуміти зв'язки між різними дисциплінами і бачити пов'язаність історії повсякденності з іншими аспектами суспільного життя.

Тема 3. МЕТОДИКА ВКЛЮЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ШКІЛЬНИЙ КУРС ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ (10–11 КЛАСИ)

План

1. Повсякденне життя та культура в першій половині ХХ ст. Найважливіші досягнення науки і техніки, їх вплив на повсякденне життя людей. Масова культура в міжвоєнний період.
2. Повсякденне життя і культура від 1945 р. до сучасності. Зміни у змісті та характері праці, соціальній структурі суспільства, якості життя людей країн світу. Розвиток систем соціального забезпечення. Становлення постіндустріального (інформаційного) суспільства.

Література:

Шкільна програма з історії 2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

Мороз П., Мороз І. Інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії: дослідницький аспект. Проблеми сучасного підручника. 2023. №30. С.86–100. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/676>

Valuch T. Everyday Life under Communism and After : Lifestyle and Consumption in Hungary, 1945–2000. Budapest : Central European University Press, 2021. 492 p. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi69/0050505.pdf>

Thompson P. The Edwardians: The Remaking of British Society. London; New York, 1992. URL: <https://vdoc.pub/download/the-edwardians-the-remaking-of-british-society-2ojejvm7r0p0>

Настанова:

Подумайте, яким чином допоможуть нариси англійського історика Пола Томпсона і німецького історика Альфа Людтке про масові настрої на початку ХХ ст. урізноманітнити роботу вчителя над програмними темами шкільного курсу історії.

Пол Томпсон про наростання шовіністичних настроїв серед британців на початку ХХ ст.:

ІДЕНТИЧНІСТЬ І СИЛА

Самопочуття кожного едвардіанця було сформоване чотирма вимірами. Кожен вимір не тільки допоміг сконструювати особисту ідентичність, але водночас був зв'язком у соціальному порядку, зв'язком із ширшою свідомістю: свідомістю, яка головним чином утримувала суспільство, але також могла сама по собі стати агентом змін. Чотири виміри були приналежністю до нації, маскулінності чи жіночості, віку чи покоління та класу.

У дев'ятнадцятому столітті відбулося зростання народного націоналізму, який став новою важливою історичною силою. Італія була об'єднана вперше після римлян; Прагнення до об'єднання Німеччини кинуло виклик багатомовній Австро-Угорській імперії. Мова все більше ставала символом державності. Ось чому сіоністи вирішили, що іврит вперше слід використовувати в повсякденному житті, а Гельська ліга виникла в 1900-х роках як реконструйована ірландська мова, віддана вмираючій мові. Тим часом американці зварювали мультикультурних іммігрантів в англomовну націю патріотичних громадян.

Усе це не вписувалось у британський контекст. Британських громадян не було, тільки піддані – англійської монархії. Британський національний гімн прославляє правителя, а не народ. Навіть саме Сполучене Королівство складалося з чотирьох національностей, з яких ірландці збиралися захопити свою незалежність. Шотландці зберегли окреме почуття національності разом із відмінностями в законодавстві, релігії, культom футболу серед робітників і культom кілта у вищих класів. Навіть валлійці, заселені в раннє Середньовіччя, все ще були наполовину валлійськомовними, з шаленою гордістю за власну культуру каплиць, співочих фестивалів і айстедфодау. Серед англійців, з іншого боку, не було аналогічної популярної гордості за англійськість. Тут не було навіть пам'яті про селянські традиції: фольклор ніколи не міг стати поважним предметом. Англійська гордість була по суті класово розділеною. Вищі та середні класи все більше культивували романтичну

сільську англійськість, яку вони знаходили в образах пейзажу, літератури та музики. Національний фонд, сьогодні найбільше з усіх добровільних товариств, було сформовано в 1895 році. Англійська література почала конкурувати з класикою як академічна дисципліна. Едвардіанська музика Елгара та Вона Вільямсів використовувала нові та старі теми для національного святкування. Заможні англійці говорили про Англію як про «країну» та «дім», наче все це було розширене сільське суспільство, і не було слів, щоб відрізнити сільську місцевість від нації. Як пізніше сказав Стенлі Болдуїн, «Для мене Англія — це країна, а країна — це Англія»¹.

Все це не мало великого значення для англійського робітничого класу. Цікаво, що альтернативний соціалістичний патріотизм Меррі Інгланд Роберта Блетчфорда також був сільським. Але ідею Англії як «дому» поділили в ширшому сенсі, як серце Британської імперії. Контроль над найбільшою імперією в історії людства, що охоплює чверть поверхні світу, створив не лише матеріальний добробут, але й гордість, перевагу та самовпевненість. Для колоніального темношкірого будь-який білий був «господарем». Різною мірою це торкнулося всіх соціальних класів. Мало хто сумнівався у вищих перевагах англійської мови чи їх версії християнства. Заможні, однак, скоріше сприймали керування іншими як важку відповідальність, тягар, який несуть нечисто. Вони також вивезли в Імперію різні види спорту. Крикет для вищих і середніх класів, а також зелений імідж села були особливо символічними для Англії: «Англієць носить крикетну біту з собою так само природно, як свій футляр для зброї та ванну з індійської гуми». Але футбол робітничого класу виявилася найстійкішим експортом з усіх.

У цей період більше, ніж будь-який інший, «імперіалізм» був центральною темою британської культури. У школах День імперії було інституціоналізовано в 1902 році, і підручники все більше зосереджувалися на перевагах поширення торгівлі та цивілізації, які принесли великі імперські герої, такі як Вулф і Гордон. Як сказав Білл Вудс, брістольський робітник:

«Вони заохочували нас пишатися прапором, вітати прапор, коли ми були в школі. Так, я пишався тим, що я британець. Нас завжди вчили пишатися королевою і королем. Ми були людьми світу, чи не ми?»

Таке ж ставлення поширювали листівки та сигаретні листівки, серії бестселерів яких включали зображення колоніальних військ та індіанських полків, «будівників імперії», а також імперські сцени, прапори, продукти та мальовничі народи. Військова музика у виконанні духових оркестрів ставала все більш популярною. Слайди з чарівними ліхтарями зображували імперські подорожі та місіонерську роботу. Ранні фільми розповідали про королівський Дурбар у Делі 1903 року та лондонську коронацію Едуарда VII і Георга V, на якій були присутні «покірливі махараджа в прикрашених дорогоцінними каменями мантії — вільно віддані, а не полонені... сикхи в тюрбанах, вусаті раджпуті, усміхнені й непримиренні гуркхи, спахії та високі чорні сенегальці: світ того, що вважалося варварством на службі цивілізації»⁴. Щороку Імператорські виставки збирали величезні натовпи: до Глазго в 1901 році одинадцять мільйонів, майже втричі більше всього населення Шотландії. Під час виставки Crystal Palace 1911 року «All-red Tour» поїздом перетинав канадські пшеничні поля та лісові ліси, щоб дістатися до малайського села, індійського палацу та джунглів, а потім до австралійських овець, «хімерного села маорі», закінчившись з південноафриканським золотим копальнями та «тубільним краалем». Контраст між продуктами розвиненої промислової економіки та такими «тубільними селами», доповненими примітивною музикою та справжніми танцюристами, був незмінною рисою цих виставок.

Будь-яке відчуття колективної ідентичності, щоб включити, має також виключити. Для невеликого народу з мовою меншини це не повинно ображати багатьох інших. Для імперської нації це становить більше труднощів. Англійці культивували особливе почуття вищості, щоб виправдати свою світову місію. Для вікторіанців це передусім ґрунтувалося на релігії; для едвардіанців, про расу. Дарвінове тлумачення еволюції як результату боротьби за виживання між видами було застосовано до конкуренції між гілками людської раси. Навіть радикали та соціалісти увібрали багато з цього мислення, яке пізніше було дискредитовано нацизмом у своїй крайній формі. Вони закликали до створення Великої Британії в колоніях, населених британцями. Вони боялися падіння народжуваності як

«расового самогубства», поганого здоров'я армійських новобранців із нетрів — як «виродження раси», і в цих термінах підтримували державний «дар материнства». Як висловився в 1905 році член парламенту від ліберальної партії Т. Дж. Макнамара, «я знаю, що імперія не може бути побудована на незмінних і плоскогрудих громадянах».

Ця нова віра в расову перевагу виявилася дуже руйнівною. По-перше, це допомогло виправдати нетерпимість навіть до європейських іммігрантів. Навіть фабіанський памфлет соціаліста Сідні Вебба про падіння народжуваності скаржився на небезпеку «вільного розмноження чужоземних іммігрантів», щоб країна «поступово потрапляла до ірландців і євреїв». Британці в 1903 році були першою сучасною західною державою, яка запровадила расистські закони для контролю імміграції. Нова респектабельність таких настроїв сприяла народному антагонізму. Чорношкірі моряки стали сексуальною загрозою, і соціальні дослідники яскраво описали, як у порту Кардіффа «діти найдивніших кольорів, плоди жахливих мезальянсів, хиталися напівголі вулицями». Один Консервативний депутат від лондонського Іст-Енду згуртував своїх виборців, попередивши, що в цій кімнаті навряд чи є англієць, який не живе під постійною небезпекою бути вигнаним із дому, вигнаним на вулиці, а не природним зростанням нашого населення, але покидьками Європи».

Друга проблема полягала в тому, що англійці стали гірше бачити переваги інших культур і, отже, вчитися у них. Англійці вісімнадцятого століття сприймали культури Індії, Китаю та Японії як різні, але чудові: едвардіанці сприймали власну перевагу як належне. Тому реальність може стати шоком. Видатний африканіст сер Гаррі Джонстон привітав поразку Японії від росіян у 1905 році як «першу поразку Кавказу з часів неоліту». Особливо згубним аспектом у довгостроковій перспективі була форма економічного самообману. Літній текстильний менеджер едвардіанської епохи у 1920-х роках, у той час як британське домінування було очевидним, сказав молодому чоловікові:

«Мій хлопче... ніколи більше не дозволяй нікому в Ланкаширі чути, як ти говориш ці дитячі речі про іноземну конкуренцію... Це просто балаканина... Якби вони мали клімат, людей і веретена – чого вони ніколи не мають – іноземці ніколи не могли б знайти мізки Ланкаширські бавовняки мати».

Раніше расизм також породив нові мілітаристські ілюзії. Дарвінівську еволюційну боротьбу плутали з полем бою, яке насправді, навпаки, як мала показати трагедія Першої світової війни, є полем убивства молодих і сильних. Але труднощі армії в забезпеченні здорових новобранців для англо-бурської війни розглядалися як форма расового виклику. Генерал-майор сер Фредерік Моріс попереджав, що «жодна нація ще не була протягом довгого часу великою та вільною, коли армія, яку вона виставляла в бойові дії, більше не відображала її власної хоробрості та мужності». І регулярна армія, і добровольчі сили прагнули вищого рівня. якісні новобранці. Кількість добровольців зменшилася з невдачами англо-бурської війни, але з 1908 року знову зросла до чверті мільйона. Але це зблідло перед дивовижним сплеском добровольців усіх соціальних класів на початку Першої світової війни: загалом два з половиною мільйони чоловіків за вісімнадцять місяців. Вони включали чверть мільйона шахтарів, більше ніж кожен п'ятий чоловік у шахтах. Шахтарі вже були войовничим авангардом організованого робітничого класу; одним із напрямків їхньої солідарності був не менш войовничий патріотизм.

Для робітничих класів військова перемога здавалася найдорожчою формою британської переваги. Більшість вікторіанських імперських війн забезпечували легкі перемоги. Англо-бурська війна була більш важкою боротьбою, і її успіхи зустрічалися з підвищеною радістю. У ніч Мафекінгу, згідно з The Times, робітничі класи отримали цю новину з надзвичайним ентузіазмом у Східному Лондоні і субота взагалі відзначалася як свято. Біла каплиця та Боу-роуд були завалені прапорами та вівсянками, тоді як усі трамваї та омнібуси вивішували прапори... Велика група робітників із прапорами та транспарантами прогулювала Боу-роуд, співаючи патріотичні пісні, а сотні велосипедистів носили фотографії Полковник Баден Пауелл сформувався в процесію і пройшов парадом головними вулицями Поплар і Степні.

Норман Енджелл, борець за мир, ще в 1910 році скаржився, що багатьом звичайним людям «видовище війни навіть привабливіше, ніж видовище футболу». Дійсно, наша преса сприймає це як якийсь прославлений футбольний матч». Коли почалася Перша світова війна, вона була неймовірно похмурою, принизливою та серйозною. Але деякі все-таки примудрилися сприймати це як гру. У перший день битви на Соммі в липні 1916 року

капітан Невілл з Іст-Суррейса дав своїм взводам два футбольні м'ячі, щоб вони били ногами в бік німецьких окопів. На одному було написано: «Великий фінал Кубка Європи, Іст Суррейс проти Баварців. Початок з нуля»; з іншого – «без рефері». Він запропонував приз тому, хто першим досягне з м'ячем німецьких окопів. «Він не дожив, щоб представити це».

Хоча це був перебільшений приклад, образ «Великої гри» широко використовувався у війні, і для багатьох людей війна залишалася «прославленим видом спорту». Ще один особливо поширений набір метафор, також пов'язаний із свідомістю Імперії: ідеї «служіння» та «Великої жертви», християнського воїна у «справедливій справі» проти «злих гуннів». Особливо вражає те, що ентузіазм на початку війни був не тільки міжкласовим, але й заразив жінок, а також чоловіків. Соціальна феміністка, яка написала, що «Мілітаризм – це бунт чоловіків», була рідкісним голосом у ті ранні роки. Суфражистки самі перейняли військову символіку, вихваляючись войовничим Жіночим соціально-політичним союзом як «добровільною армією, що воює». До початку війни в результаті вербування було створено добровольчу силу з 52 000 військових жінок-медсестер. Коли настав момент для дій, дехто дуже зрадив, як-от Грейс Ешлі-Сміт на борту корабля до Південної Африки: «Слава Богу, він зараз настав». Моєю найпотемнішою думкою було те, що це прийшло, коли я був досить молодим, щоб бути в ньому». Їхнє почуття приналежності до нації мобілізувало чоловіків і жінок едвардіанської епохи на краю прірви.

Багато з них так і не дісталися іншого берега; інші були назавжди покалічені, фізично чи психічно. Справжній досвід війни послабив військовий патріотизм на двадцять років і натомість відновив сплячу традицію британського пацифізму середини дев'ятнадцятого століття та широку підтримку нового міжнародного світового порядку, створеного Лігою Націй. Гітлеру знадобилося, щоб відродити більш войовничий напрямок англійства, озвучений передусім останнім великим політиком едвардіанської епохи, який досі діяв, Черчиллем.

Належність до нації – це питання історичного часу. Бути чоловіком чи жінкою старше людської історії. Тим не менш, маскуліність і фемініність сильно відрізнялися у своїх проявах з часом. Відмінності між двома статями можна як применшувати, так і применшувати, а постійні зміни традицій зазвичай викликають певні соціальні коментарі та занепокоєння. Як приклад можна взяти сукню. Середні вікторіанці максимізували різницю: чоловіки чорні та вертикальні, подовжені циліндром, жінки різнобарвні та пишні, перебільшені через зав'язані корсетні талії та пишні кринолінові спідниці. До 1920-х років модною жіночою фігурою була струнка плоскогруда труба. Багато едвардіанців з жахом спостерігали за цією зміною. Особливо їх шокувала поява жінок у формі під час війни. Як протестував анонімний лист до Morning Post:

«Ці жінки носили короткі спідниці, це правда, як поступку своїй статі; вони або підстригли волосся, або зуміли так приховати його під своїми фетровими капелюшками кольору хакі, що на перший погляд молоді жінки виглядали точно як чоловіки... Я помітив, що ці жінки набули мужнього вигляду, стояли, розставивши ноги, вдаряючи батогами для верхової їзди, і виглядали сором'язливими і не дуже привабливими хлопцями.

Поруч із цими смішними «позами» стояв справжній — британський солдат у цивільному. Він втратив ліву руку та праву ногу...»

Тут, як зазвичай, гендерна ідентичність визначається в термінах контрасту. З точки зору диференціації едвардіанці мислили термінами, ближчими до вікторіанського періоду, ніж сьогодні, але більшість їхніх концепцій все ще мають сучасний резонанс. Вони бачили основну спрямованість і сферу життя чоловіків як публічну, а жіночу – як приватну: чоловіки на роботі, у політиці, у спорті; жінки вдома. Люди можуть творити як мислителі чи художники; жінки повинні творити як матері. Вони вважали чоловіків розумнішими, жінок – більш інстинктивними; чоловіки як сильніші, а жінки слабші; чоловіки як грубі, жінки як делікатні та акуратні; чоловіки як біологічно хтиві, жінки як брак бажання. Понад усе вони вважали людей самоконтрольованими та владними; жінки як турботливі та обслуговуючі. Контраст припускав домінування чоловіків, підпорядкування жінок. Залицяльний едвардіанський чоловік використовував би «маленька жінка» як термін особливої ніжності.

Едвардіанці всіх соціальних класів були виховані таким чином, щоб вважати цей поділ людства природним. У дитинстві хлопчикам давали механічні іграшки, дівчаткам ляльок. Допомогти приготувати їжу, прати, шити чи мити зазвичай просили лише дівчат. Моллі Г'юз пригадала девіз своєї матері: «Спочатку хлопчики»: «Я була останньою в роздачі їжі за столом, частування солодощами тощо». Від мене очікували, що я чекаю на хлопців, надсилаю повідомлення, приношу речі, залишені нагорі, і ніколи не бурчу». Вона виросла, не сумніваючись, що «чоловіки були важливими людьми», і залишила свою професійну роботу після одруження без видимого жалю. Енід Старкі в дитинстві,

«Мій батько здавався мені дуже важливою людиною, і цей гламур і престиж багато в чому пояснювалися загальним ставленням до нього жінок у домі. На думку моєї матері, усе, що він робив, було правильним, усе, що він говорив, мало вагу божественного одкровення, і їй не спало на думку, що хтось міг сумніватися, що кожне його слово було натхнене досконалою мудрістю. Вона вважала правильним, щоб життя дружини, життя всіх жінок у родині крутилося навколо голови чоловіка».

Жінки з робітничого класу могли б зміцнювати гендерні конвенції з однаковою переконаністю, як домогосподарка з Ланкаширу, яка не мала допомоги від своїх синів, тому що «вона не народжувала своїх хлопчиків Молі». І посібники підтверджували паралельні стереотипи. The Girl's Book about Herself пропагувала відмову від «пацанських» амбіцій і «надмірної відданості книгам»; розумніше було «відкинути тригонометрію й зайнятися рукоділлям». Баден-Пауелл проголосив у своїй надзвичайно популярній класиці «Скаутинг для хлопчиків», що «кожен хлопець повинен навчитися стріляти та виконувати накази, інакше він більше не добре, коли почнеться війна, ніж стара жінка».

(Thompson P. The Edwardians: The Remaking of British Society. London; New York, 1992. PP.140–148)

Альф Людтке про повсякденність німецьких робітників початку XX ст.:

Робота після 1918 року: найкращий курорт для «німецькості»

До 1914 року побудовані в Німеччині пароплави вигравали Блакитну стрічку, перетинаючи Атлантику; Цепеліни, розроблені та зібрані на німецькому заводі, у повітрі наочно демонстрували «німецьку майстерність» та інженерні можливості. Під час Першої світової війни німецька дальня артилерія, яка обстрілювала Париж, або «Дікке Берта» (гаубиця великого калібру, сама назва якої відноситься до великого комплексу промислових озброєнь у Німеччині, що належить Берті Крупп), продемонструвала друзям і ворогам, що «Німецька якісна робота» була підтримана, здавалося, непереможна під час війни.

Проте окопні злидні та голод на тилу породжували озлобленість, яка час від часу переходила в злість. Але ці почуття не домінували повністю. У той же час люди стикалися – або викликали – й інші почуття. Листи до та від дружин, батьків чи шанувальників демонстрували гордість, демонструючи принаймні впевненість у власній здатності подолати важкі часи. Це не були почуття, які вибухнули вголос; навпаки, вони були досить приглушеними. Таким чином, вони тонкими способами інформували та формували інтенсивність поведінки людей. Фурор умілого володіння токарним верстатом чи кулеметом виник через схожість обох практик.

Після Першої світової війни емоції невизначеності (щодо німецької переваги, що знаходиться під загрозою), а також почуття гордості (про свої досягнення) втратили головну арену: військове поле бою. Але вже в 1919 році автори вказали на альтернативу: тепер робота буде єдиною ареною, де можна боротися з ворогом і відновити «честь» як особистості, так і нації. Це, безумовно, була сфера, яку багато німців, які перебували в класовому розрізі, вважали особливо правильний. Відтепер уся енергія окремих осіб і передбачуваного національного колективу мала бути перенаправлена на це нове поле битви, «поле праці». До 1923 року маси німецьких робітників (включаючи революціонерів 1918 року) згуртувалися, щоб захистити батьківщину проти варварів, які посягали на них, чи то були «Welsche» (ненімці, як італійці чи французи), чи росіяни, чи німецькі більшовики; Африканські війська союзників або «рабів» на сході або «комуністів» всередині. У наступні роки, особливо в середині 1920-х років, німецька промисловість відновилася і набула

конкурентоспроможності; його виробництво та прибутки процвітали. Заробітна плата багатьох працівників, які мали роботу, повільно зростала. Однак кваліфіковані працівники змушені були зіткнутися зі скороченням можливостей, оскільки керівники все більше поклалися на напівкваліфікованих працівників. Звичайно, для останніх раціоналізація означала більше та краще оплачуваних робочих місць.

Навпаки, ширша громадськість дедалі більше схильна явно вшановувати працівників, не роблячи різниці між кваліфікованими та напівкваліфікованими. Публікації зосереджувалися на фотографіях робітників-чоловіків, що демонструють спритність, як символах «німецької якості роботи»; власне, видавці використовували той ЗМІ, який сам перетворювався на ікону сучасності. Готові предмети, верстати та робітники були спроектовані як репрезентація як сучасної промисловості, так і нації. Звісно, зображення димлячих димових труб і сяючих машин чи їхніх полірованих виробів тісно резонували з образами промисловості, які водночас оприлюднювали та використовували в Сполучених Штатах, Франції чи, якщо на те пішло, у Радянському Союзі.

Вирази емоцій гордості, зосереджених на роботі, можна простежити в інших місцях. Спробуємо поглянути з краю. Наприкінці 1920-х і на початку 1930-х років кваліфіковані робітники мігрували з Німеччини до Радянського Союзу. Тут вони побачили можливості працевлаштування, тоді як економіка вдома впала. Деякі з цих мігрантів, звичайно, здебільшого керувалися прихильністю до соціалізму та комунізму. Однак їхні листи до московської німецькомовної щоденної газети *Deutsche Zentral-Zeitung* відображали неоднозначний досвід. Їхні розповіді свідчать не лише про індивідуальну неприязнь до нового середовища загалом, але навіть більше про почуття посиленої гіркоти та національного розколу, обертаючись навколо заперечення поваги та шани їхніми російськими товаришами.

Один із цих німецьких робітників у СРСР, Фріц Лідв, написав 30 березня 1933 року до редакції. Він розповів жахливу історію про постійні переслідування або, принаймні, неналежне поводження з боку начальства та товаришів. Страждаючи від голоду, він, за його словами, все ж пропонував поліпшення. Наприклад, керівники цього паровозобудівного заводу відхилили його пропозицію переробити візки для перевезення важких предметів. У запропонованому ним візку вага об'єкта була зосереджена на осі та колесах, тоді як існуючі візки перенесли всю вагу на працівника, який ним маневрував.

Як зазначив Лідв, росіяни, особливо ті, хто називав себе техніками чи інженерами, відкинули цю ідею. Як міг «простий робітник» стверджувати, що має кращі ідеї, ніж він сам? Лідв додав: «Наші пропозиції не є винаходами з повітря; вони нагадують практичний досвід Німеччини. Інші [росіяни] не приходять, щоб запитати пояснення. Це вони вважали б нечесним». (Людина помирає під сейнером Вірде.) Серед багатьох із цих німців виникла гіркота й гнів. Зрештою, значна частина з них повернулася до Німеччини навіть після захоплення влади нацистами.

(Lüdtke, Alf. *Potential and Perspectives of the History of Everyday Life. Emotions in american history* / edited by Jessica C.E. Gienow-Hecht. New York; Oxford: Berghahn Books, 2010. P.28–48).

Тема 4. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (6–9 КЛАСИ)

План

1. Русь-Україна наприкінці Х – у першій половині ХІ ст. Повсякдення. Села. Міста.
2. Українська шляхта ХV–ХVІ ст. в світлі історії повсякденності.
3. Ментальність, побут і звичаї української еліти доби Гетьманщини.

Література:

Шкільна програма з історії 2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

Заворотна Л.П. Історія повсякденності: становлення в історичній науці. Методичні прийоми і технології вивчення повсякденності в шкільному курсі історії. Департамент освіти Вінницької міської ради Міський методичний кабінет Заклад «Загальноосвітня школа І – ІІІ ступенів №10 Вінницької міської ради». Вінниця, 2016. URL: <https://dorobok.edu.vn.ua/article/pdf/1571>

Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т.1: Практики, казуси та девіації повсякдення / Гол. ред. В.Смолій; Відп. ред. В.Горобець; Ред. колег.: Н.Старченко (заст. відп. ред.), Н.Білоус, В.Зема, О.Романова (відп. секр.). НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2012.

Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т.2: Світ речей і повсякденних уявлень / Гол. ред. В.Смолій; Відп. ред. В.Горобець; Ред. кол.: Н.Старченко (заст. відп. ред.), Н.Білоус (відп. секр.), О.Романова. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2013.

Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип.1: Волинь ХVІ ст. Київ: «Фенікс», 2014. 776 с. URL: [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21All=\(<.>HRN=402<.>\)*\(<.>EDOC=3<.>\)&S21FMT=brief_eiu&S21SRW=dp&S21SRD=DOWN](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21All=(<.>HRN=402<.>)*(<.>EDOC=3<.>)&S21FMT=brief_eiu&S21SRW=dp&S21SRD=DOWN)

Ворончук І. Українська шляхетська родина ранньомодерної доби у внутрішніх зв'язках і стосунках: батьки і діти. *Ukraina Litaunika*. Київ, 2017. Т.IV. С.189–205. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Voronchuk_Iryna/Ukrainska_shliakhetska_rodyna_rannomodernoi_doby_u_vnitryshnikh_zv'язkakh_i_stosunkakh_batky_i_dity/

Стратегії та ритуали конфлікту: шляхетський соціум Волині зламу ХVІ і ХVІІ ст. Джерела та інтерпретації / Упоряд. Н.П.Старченко. Київ: Інститут історії України, 2020. 615 с. URL: <http://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0054202.pdf>

Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ: ІПЕНД НАНУ, 2008. – 452 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-4850/978-966-02-4850.pdf>

Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозволя і традиції козацької еліти Гетьманщини. Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2017. 184 с.

Дзюба О. Інтер'єр та мода як ознаки стилю життя козацької старшини ХVІІІ ст. *Соціум: Альманах соціальної історії*. Вип.11. Київ, 2015. С.317–329. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6189-1/978-966-02-6189-1.pdf>

Дзюба О.М. Приватне життя козацької старшини ХVІІІ ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 346 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6189-1/978-966-02-6189-1.pdf>

Косміна О. Вбрання української еліти ХVІІ–ХVІІІ. *Соціум: Альманах соціальної історії*. Вип.11. Київ, 2015. С.330–364. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6189-1/978-966-02-6189-1.pdf>

Тема 5. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (10–11 КЛАСИ)

План

1. Повсякденний сталінізм.
2. Феномени радянського повсякдення в період системної кризи СРСР: «хрущовки», «дефіцит», «черги».

Література:

Шкільна програма з історії 2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

Мороз П., Мороз І. Інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії: дослідницький аспект. Проблеми сучасного підручника. 2023. №30. С.86–100. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/676>

Заворотна Л.П. Історія повсякденності: становлення в історичній науці. Методичні прийоми і технології вивчення повсякденності в шкільному курсі історії. Департамент освіти Вінницької міської ради Міський методичний кабінет Заклад «Загальноосвітня школа І – ІІІ ступенів №10 Вінницької міської ради». Вінниця, 2016. URL: <https://dorobok.edu.vn.ua/article/pdf/1571>

Жінки та історія: Гендерні виміри повсякденного життя (1970–1980-ті роки). Київ; Тбілісі, 2021. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/2022-01/Women%20and%20History_Ukrainian_0.pdf

Єсельчик С. Повсякденний сталінізм: Київ та кияни після Великої війни. Київ: Laurus, 2018. 306 с.

Любавський Р. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років. Харків: Раритети України, 2016. 226 с. https://www.academia.edu/38454827/Повсякденне_життя_робітників_Харкова_у_1920-на_початку_1930-х_рр._Х._2016._226_с.pdf

Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. С.В.Кульчицький: В 2 ч. Ч.1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 445 с. Ч.2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 382 с.

Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси. Відп. ред. Віктор Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 959 с. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi68/0049946.pdf>

Байдак М.С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.). Дис. ... канд. Іст.наук. Спец. 07.00.01 – Історія України. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/dis_baidak.pdf

Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945./ Ф.Г.Турченко (наук. ред.). Запоріжжя: Просвіта, 2013. 41 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Turchenko_Fedir/Zaporizkyi_rakhunok_Velykii_viini_1939-1945.pdf?PHPSESSID=5r7i9sgjnlujef2s9uolj3afk4

Каганов Ю.О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: URL: Інтер-М, 2019. 432 с.: URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/disertatsii/disertatsii2019/0044304.pdf>

Якубець А. До питання джерельної бази історії радянського повсякдення (на прикладі журналу «Перець»). *Український історичний журнал*. 2018. №3. С.146–153.